

ارائه مدل ارزیابی شهر اسلامی با رویکردی بر شاخص‌های بارز شهر اسلامی در قرآن کریم

سهراب مروتی - دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران.
فرشته دارابی* - دانشجوی کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه ایلام، ایلام، ایران.

چکیده

هر چند واژه‌ی شهر و شهرنشینی، تاریخی به درازای عمر بشر دارد، اما هیچ شهری در گذر زمان توان ماندگاری را نداشته، مگر این‌که دارای هویت فرهنگی مشخص بوده باشد. دین اسلام با توجه به صبغه‌ی فرهنگی برجسته‌ای که دارد؛ از همان آغاز تأثیرگذاری خویش، هویت یابی اسلامی را بر پایه مؤلفه‌های اجتماعی بالاخص مؤلفه‌های شهری آغاز نمود. در این پژوهش ابتدا با روش کتابخانه‌ای - اسنادی، مبانی نظری پژوهش که شامل هشت شاخص مهم شهر اسلامی است، بدست آورده و با نگاهی همه‌جانبه بر داشتن هویت اسلامی، شاخص‌ها را با نگاه درون دینی مورد تحلیل قرار داده و در ادامه با روش میدانی و با استفاده از نظر سنجی از خبرگان میزان وزن هر شاخص بدست آمده و سپس با استفاده از روش ساده وزنی (SAW) مدل نظام‌مندی جهت ارزیابی شهرها بر اساس شاخص‌های اسلامی ارائه شده است. نتایجی که از پرسش نامه‌ها به دست آمد، حاکی از این بود که هیچ‌کدام از شاخص‌ها از نظر شهرسازان و کارشناسان علوم قرآنی بی‌اهمیت و یا کم‌اهمیت نبودند؛ ولی با این وجود بیشتر توجه شهرسازان معطوف به ظواهر شهری بوده و کارشناسان علوم قرآنی به روح معنوی حاکم بر شهر تأکید بیشتری دارند.

واژگان کلیدی: شاخص‌های شهر، هویت اسلامی، شهر نظام‌مند، ارزیابی، روش ساده وزنی.

Model of the Islamic city with the approach of the main indicators of the Quran

Abstract

Although, cities and urbanization, has a history as long as human life, no city has ever been permanent in the history, unless it have had a specific cultural identity. Islam is the highlight of the cultural overlay, and from the beginning of its influence, it based the Islamic identity on social factors especially in urban components. In the first study using a library-documentation method, the theoretical framework of the study was obtained including the eight important indexes of Islamic cities. With considering the Islamic identity, the indexes were investigated from a religious point of view. In the next step, using the field method and a survey of scholars in the field, the weight of every index was determined. Using the simple weighting method of SAW a systematic method was developed to assess the cities based on the presented Islamic indexes. The results of the survey indicated that none of the indexes was insignificant in the view of the architects and the Quran Sciences scholars, rather architects paid more attention to the urban appearance, and the Quran Sciences scholars focused more on the spirituality prevailing in the city.

Keywords: Urban Indexes, the Islamic identity, systematic city evaluation of simple weighting methods.

* نویسنده مسئول مکاتبات، شماره تماس: ۰۹۱۸۵۸۷۲۳۱۱، رایانامه: fereshteh_darabi81@yahoo.com

1. Simple – Additive – Weighting method (SAW)

بررسی شاخص‌های شهر در بطن اندیشه‌های اسلامی و کنکاش در آیات شریفه قرآن کریم برای دست یافتن به اندیشه‌های پویا قابل استفاده در شهرهای اسلامی در دوران معاصر امری ضروری به نظر می‌رسد. در ایران علی‌رغم بحث‌های مختلفی که در باب هویت اسلامی و اندیشه‌های اسلامی مخصوصاً در بعد از انقلاب مطرح گشته است؛ هنوز مطالعات کاربردی برای دستیابی به مدلی که بتوان شهرهای اسلامی با آن سنجیده شود وجود ندارد. به همین خاطر فرهنگ شهرسازی و شهرنشینی ما با وجود پیشینه و اصولی که شارع مقدس در این رابطه بیان کرده است، از شهرها و فرهنگ غربی تأثیر می‌پذیرد که با اصول و عقاید دینی مسلمانان هم‌خوانی ندارد. این در حالی است که، شهر اسلامی در جایگاه بسیار بلندی قرار گرفته که در قاموس هیچ اندیشه و مکتبی با این عظمت از آن یاد نشده است. از طرف دیگر، اندیشمندان اسلامی همواره برای رسیدن به جامعه‌ای ایده‌آل و شهر اسلامی که در آن به خواسته‌های مادی و معنوی برسند، تلاش کرده‌اند. دستیابی به شهری که بستر رشد کمالات انسانی را فراهم کند، نیازمند اندیشه‌هایی بوده است، تا با شناخت ابعاد وجودی نیازهای واقعی انسان، شناسایی و باور کردن آن‌ها به تجلی آن در پیدایش تمدن‌های بشری بینجامد. نکته‌ای که شهرسازان نباید از آن عدول کنند، ترسیم اندیشه‌های هنر اسلامی در بهره‌گیری از جهان هستی برای تعالی انسان‌هاست. ترویج صحیح این اندیشه، سبب تجلی و ظهور شهرهای برگرفته از تمدن اسلامی خواهد شد. ارائه مدل ارزیابی شهر اسلامی از منظر اصیل‌ترین و معتبرترین منبع اسلام که همان قرآن کریم است؛ به طراحان و برنامه‌ریزان شهری کمک می‌کند تا تصمیمات جدی در حیطه مباحث شهری و پرداختن به مسائل و مشکلات شهری اتخاذ نمایند. این مقاله در پی دستیابی به این حقیقت مهم است که عقاید دینی و آموزه‌های اسلامی تا چه اندازه بر ساختار، سبک معماری، اداره، ظاهر شهر و هویت آن تأثیر می‌گذارد؟

شهر پایگاه اصلی تمدن انسانی و تبلور ذهنی و تکنولوژی بشر است (سیف‌الدینی، ۱۳۷۸، ص ۷۵). اندیشه‌های شهرسازی نیز قدمتی به طول تاریخ بشری دارد. شهرها بیانگر و جلوه‌گاه باور و شیوه تربیت مردم و نتیجه نگرش آن‌ها به همه هستی هستند (داوری اردکانی، ۱۳۸۲). آگاهی از بحران هویتی موجود در شهرها و کلان‌شهرها و به خصوص بحران‌هایی که در شهرهای اسلامی به دلیل تقلید محض اندیشه‌های غربی و نامتناسب با فرهنگ اسلامی پدیدار گشته است؛ سبب رویکرد دوباره به متون اصیل اسلامی و واکاوی و احیای اندیشه‌های اصیل اسلام گشته است. از آن جاکه قرآن کریم به عنوان قانون اساسی دین اسلام و نیز بهترین نسخه شفابخش آلام روحی و جسمی انسان‌ها در برگرفته‌ی تمامی نیازهای دنیوی، اخروی، فردی و اجتماعی انسان‌ها می‌باشد، نسبت به مقوله شهر، نیز توجه ویژه‌ای داشته است. در آیات بسیاری به این مسئله مهم پرداخته شده، تا جایی که خداوند متعال دو بار به شهر قسم می‌خورد: «لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ وَ أَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ»^۲ مراد از شهر در این آیات، شهر مکه معظمه است. شهر مکه به عنوان الگوی شهر اسلامی و به عنوان ام‌القری اسلام نامیده شده است (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۲۰، ص ۴۸۵). معیار تمدن و شهرنشینی در قرآن، داشتن فرهنگ دینی، خدانشناسی و ارتباط با خدا می‌باشد. به همین دلیل قرآن هر شهرنشینی و رشد تکامل در امور مادی و علمی را تمدن ندانسته و مرکز کار و فعالیت آن‌ها را مدینه نمی‌شناسد، بلکه مجتمع‌هایی را متمدن دانسته که در مسیر اهداف الهی بوده و از نظر اصطلاح قرآنی افرادی صالح ساکن آن باشند، که در این صورت محل اجتماع و فعالیت‌شان را شهر میدانند. در نتیجه آن تمدنی را پیشرفته‌تر دانسته که مسیر حرکت اجتماعی و فردی آن با برنامه انبیاء الهی موافق تر و همراه تر باشد.^۳

شهرهای عهد اسلامی شاخص‌ها و مؤلفه‌های داشته که از ابعاد و زوایایی گوناگون قابل بررسی و مطالعه می‌باشد.

۲. (البلد/۲-۱) «سوگند به این شهر، و حال آنکه تو در این شهر جای داری.»

۳. برای مطالعه بیش تر به آیات ذیل مراجعه شود: (انعام/۷۰؛ هود/۹۷؛ بقره/۱۲۴؛ طه/۶۴؛ اعلیٰ/۱۴؛ نساء/۴؛ کهف/۲۸؛ بقره/۲۵۷؛ غافر/۲۹؛ نساء/۶۰).

مواد و روش‌ها

شاخص‌های بارز شهر اسلامی با تکیه بر روش کتابخانه‌ای-اسنادی از قرآن کریم و منابع اصیل اسلامی استخراج گردید. سپس از شاخص‌های مذکور، پرسش‌نامه‌ای طراحی شد که جامعه آماری شامل ۵۰ نفر (۲۵ خبره شهرسازی و ۲۵ خبره علوم قرآن و حدیث) و قلمرو آن از سطح کل کشور ایران انتخاب گردید. در ادامه وزن شاخص‌ها با استفاده از نظر سنجی جامعه آماری بدست آمد. میانگین با اختصاص وزن ۵۰ درصدی به نظرات خبرگان شهرسازی و وزن ۵۰ درصدی به خبرگان علوم قرآنی انجام گرفته، و در نهایت وزن هر شاخص با استفاده از روش ساده وزنی امتیازبندی گردید.

پیشینه نظری تحقیق

بررسی پیشینه‌ی تحقیق از طریق مدارک و مستندات، مقالات علمی و سایت‌های اطلاع‌رسانی، نشان داد: درباره‌ی شهر اسلامی تحقیقات زیادی صورت گرفته که هر کدام از جنبه‌ی خاصی به موضوع نگاه کرده‌اند و بیشتر به مبانی نظری و تئوری شهر اسلامی پرداخته شده که در جدول زیر چند نمونه از آن‌ها آورده شده‌اند:

مفهوم شناسی

شهر اسلامی

رواج عنوان «شهر اسلامی» و اطلاق آن به شهرهای مسلمانان (به ویژه، «شهر اسلامی» نامیده شدن شهرهای تاریخی ممالک اسلامی یا شهرهای مسلمان‌نشین)، با این فرض که این شهرها از نظر کالبدی، جلوه‌گاه تجلی خاصی از اصول و ارزش‌های اسلامی بوده و از شهرهای سایر تمدن‌ها و فرهنگ‌ها متمایز می‌باشند از قرن نوزدهم میلادی و توسط مستشرقان آغاز شد. از آن دوران به بعد «شهر اسلامی» به شهرهای ساخته شده توسط مسلمانان و محل زندگی آنان اطلاق می‌شد که به مرور در نوشته‌ها و آثار مربوط به تتبعات شهری سکونت‌گاه‌های مسلمانان، با تکیه بر این موضوع که با توجه به حریم فیزیکی و یادگاری خاص خود تجلی جامعه فرهنگی متمایز از سایر تمدن‌ها هستند، در ادبیات غرب تثبیت شد (نقی زاده، ۱۳۹۰). در تعریف دیگر

شهر اسلامی در میان شهرها و جوامع دیگر حائز چه شاخص‌ها و ویژگی‌های بارزی می‌شود که آن را از سایر شهرها و ملل دیگر متمایز می‌کند؟ مدل ارزیابی شهر اسلامی با تکیه بر نظر خبرگان شهرسازی و علوم قرآن و حدیث چگونه ارزیابی و امتیازدهی می‌شود؟

روش ساده وزنی

در هر تصمیم‌گیری ممکن است به چند هدف برسیم یا اینکه بخواهیم با چند شاخص به یک هدف دست یابیم، اگر ما در پی دستیابی به یک هدف با چند شاخص باشیم نوع تصمیم‌گیری ما چندشاخصه است و در صورتی که در پی دستیابی به چند هدف بوده در این صورت تصمیم‌گیری ما چندهدفه است. روش SAW یکی از روشهای تصمیم‌گیری چند معیاره غیر جبرانی است. این روش از قدیمی‌ترین و ساده‌ترین روشهای به کارگیری شده در تصمیم‌گیری می‌باشد، در این روش پس از تعیین ضریب اهمیت شاخص بر اساس نظرات تصمیم‌گیران یا استفاده از سایر روشهای وزن دهی مانند آنتروپی، با استفاده از میانگین موزون امتیاز بدست آمده، تمام شاخص‌ها برای یک گزینه در بردار وزن ضرب می‌شود و گزینه‌ای که بیشترین امتیاز را داشته باشد گزینه‌ای برتر است.

چنانچه بردار w بردار وزن شاخص‌ها باشد؛ مناسب‌ترین گزینه (A^*) به صورت زیر محاسبه می‌گردد.

$$A^* = \left\{ A_i \left| \max \frac{\sum r_{ij} w_j}{\sum w_j} \right. \right\}$$

$$W_i = \text{وزن شاخص } i$$

$$r_{ij} = \text{امتیاز کسب شده گزینه } i \text{ ام در شاخص } j \text{ ام}$$

به عبارت دیگر، به عنوان مثال در صورتی که سه گزینه و سه شاخص داشته باشیم گزینه برتر به شکل ضرب ماتریسهای زیر بدست می‌آید، بزرگترین عدد حاصل از ماتریس زیر نشان دهنده گزینه برتر می‌باشد؛ چنانچه $c_1, c_2, c_3, \dots, c_n$ شاخصهای انتخاب گزینه برتر بوده و $r_1, r_2, r_3, \dots, r_n$ گزینه‌های موجود باشند:

$$\begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & r_{13} \\ r_{21} & r_{22} & r_{23} \\ r_{31} & r_{32} & r_{33} \end{bmatrix} \times \begin{bmatrix} w_1 \\ w_2 \\ w_3 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} A_1 \\ A_2 \\ A_3 \end{bmatrix}$$

جدول ۱. پیشینه نظری تحقیق؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

ردیف	عنوان پژوهش	فصلنامه	پژوهشگر	سال چاپ	نتیجه
۱	عوامل شکل دهنده شهرهای اسلامی تاریخی مسلمانان	مطالعات شهر ایرانی اسلامی	هوشمند علیزاده؛ کیومرث حسی	۱۳۹۲	این مقاله آشکار ساخته است که ساختار شهر اسلامی - تاریخی عمدتاً وابسته به مکان است و اصول طراحی آن از طریق نظم طبیعت به عنوان بستر اولیه فرمدهی و اعتقادهای فرهنگی - مذهبی و اصول اجتماعی مورد کنکاش قرار گرفته است. این بدان معنی است که رویکرد اجتماعی - مکانی در بررسی شهرهای اسلامی - تاریخی قابل توجه است.
۲	شخصیت‌شناسی شهر اسلامی	مطالعات شهر ایرانی اسلامی	زهرا خدایی؛ علی اکبر تقوایی	۱۳۹۰	نتیجه این پژوهش گویایی آن است که اصطلاح شهر اسلامی بیانگر هویت ویژه فرهنگی، اجتماعی و تاریخی خاص ساکنان آن است. فضای کالبدی بیشتر شهرهای اسلامی متأثر از ویژگی‌های سرزمینی و جغرافیایی آن است که وجود روح مشترک و منتج از مکتب الهی را در آنها تأیید میکند.
۳	مفهوم اجتماعی شهر از منظر متون و تعالیم اسلامی	برنامه ریزی منطقه‌ای	رسول فرجام؛ هادی سلیمانی؛ مقدم؛ اسماعیل چاوشی	۱۳۹۰	این پژوهش به این نتیجه رسیده است که اسلام بیش از آنکه به کالبد شهر بپردازد، روح و شرایط زندگی در یک اجتماع انسانی را مدنظر قرار می‌دهد؛ یعنی بیش از آنکه به دنبال ارائه ساخت کالبدی مشخصی از شهر باشد بیشتر به دنبال مفهوم خاصی از شهرنشینی می‌باشد. مفهومی که عوامل ذیل یعنی؛ امنیت فراگیر در تمامی زوایای زیست در یک شهر، آزادی بیان و عقیده، تجلی تعالیم و ارزشهای والای اسلامی در ساخت کالبدی شهر، پایداری و تعامل با محیط زیست، تجارت پاک و سالم و فقدان دروغ و گناه در شهر اسلامی، شامل می‌شود.

ملت زنده، بیدار، باهوش قرار بگیرد؛ یعنی آن تصویر آرمانی یک شهر برای یک چنین ملتی، آن شهری است که در او معنویت باشد، عدالت باشد، عزت و قدرت باشد، ثروت و رفاه باشد. اگر بخواهیم این مجموعه با هم باشد، بدون معنویت ممکن نیست، بدون آرمان معنوی ممکن نیست، بدون اخلاق ممکن نیست، بدون در نظر گرفتن خدا ممکن نیست، بدون مجاهدت فی سبیل الله ممکن نیست.» (بیانات رهبری در دیدار پاسداران به مناسبت روز پاسدار ۱۳۸۱/۷/۱۷).

کلمات مرتبط با شهر که در آیات قرآن کریم آمده‌اند، عبارتند از:

واژه قریه و مشتقات آن ۵۷ مرتبه، «المدینه» و «المدائن»

آمده است؛ شهر اسلامی، مکانی است که در آن احکام اسلامی جاری بوده و بر اساس فرهنگ اسلامی ساخته شده باشد. در الگوی شهر اسلامی عامل مسلط دین اسلام است و به طور حتم، تمام شاخص‌ها و عناصر زندگی اجتماعی و کالبدی شهر بر اساس این نظام هویت می‌یابد (ایازی، ۱۳۷۸، ص ۱۰۲). به عبارت دیگر، شهر اسلامی، شهری است که بر اساس مبانی و آموزه‌های مطابقی یا تضمینی یا التزامی قرآن و روایات صحیح بنا شده باشد (شکرانی، ۱۳۷۸، ص ۲۳۶).

آیت الله خامنه‌ای مدظله العالی در عبارتی رسا، شهر مطلوب و آرمانی و شاخص‌های اساسی آن را چنین ترسیم می‌کند: «بنابراین شهری می‌تواند هدف یک

۱۷ بار ظاهراً از آن جهت به شهر مدینه گفته می‌شود که مردم در آن اقامت دارند (قرشی، ۱۳۷۱، ج ۶، ص ۲۴۴)، «بلد که به چهار صورت (بلد، بلده، بلدا و البلاد) در مجموع ۱۹ بار»، مکانی است خط‌کشی شده، محدود و انس و الفت‌دهنده ساکنین آنجا که اقامت و سکنی دادن آنها در آنجاست (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۷۶۳)، کلمات «دار»، «دارکم» و «دارهم» در مجموع ۳۲ بار در قرآن کریم بیان شده است. به این اعتبار به شهر «دار» گفته می‌شود که اطراف و دور تا دورش دیوار و حصار کشیده شده باشد (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۴، ص ۲۹۶) و جمعش به صورت «الديار»، «ديارکم»، «ديارنا» و «ديارهم» در مجموع ۱۶ بار آمده است.

بر این اساس با تدبر در معانی کلمات، مشخص می‌شود که در الگوی مبانی دینی اسلام، کلمه شهر از قوانین مدون شریعت اخذ شده است. شهر اسلامی، شهری است که در آن احکام و قوانین الهی حاکم بوده، نه احکام و قوانین مجعول بشری؛ دین اسلام توصیه‌هایی در باب حقوق، معیشت، معاملات، جزاء، روابط اجتماعی، اخلاقی و معماری دارد و شهر اسلامی که بر اساس این ارزش‌ها و توصیه‌ها شکل می‌گیرد، شهر مطلوب الهی است.

مبانی نظری

شهرسازی مشتمل بر مبانی نظری و تئوری‌های مربوط به اصول و ارزش‌های است که باید در طراحی و برنامه‌ریزی و

ایجاد محیط زندگی مسلمانان رعایت شود و بر روابط انسان با محیط (طبیعی و مصنوع) و با سایر هم‌نوعان خویش (جامعه) حاکم باشند. این اصول و ارزش‌ها از تعالیم اسلامی استخراج خواهد شد. بر این اساس در بخش مبانی نظری پژوهش، با هدف دستیابی به مدل ارزیابی شهر اسلامی با استفاده از منابع اصیل اسلامی شاخص‌های ارزیابی را استخراج و به تحلیل و بررسی آن‌ها پرداخته می‌شود؛ زیرا شهر اسلامی با توجه به آموزه‌های قرآن کریم و احادیث اهل بیت (ع) حائز یکسری شاخص‌ها و ویژگی‌های است که آن را از سایر شهرها و جوامع دیگر متمایز می‌کند. شاخص‌هایی که در جوامع کنونی مورد توجه همگان و منطبق بر فطرت همه‌ی شهروندانش بوده و این شاخص‌ها تشکیل دهنده‌ی هویت شهر و شهروندانش می‌باشد. در این قسمت از مقاله به بررسی بارزترین این شاخص‌ها می‌پردازیم:

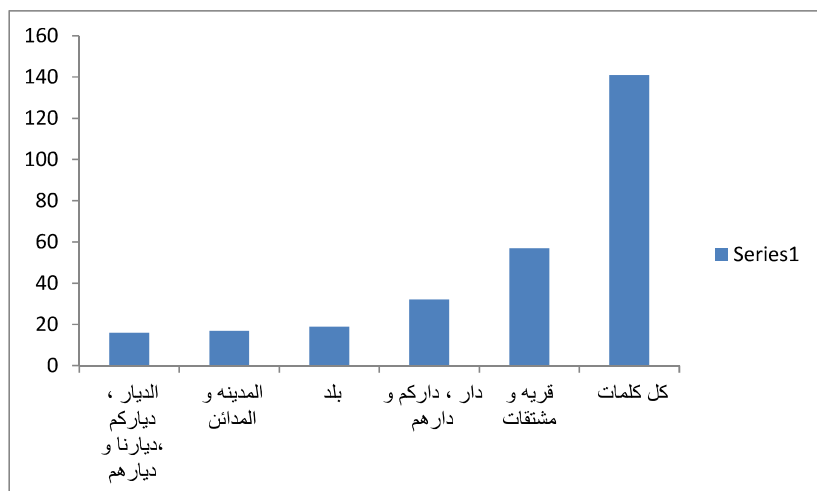
۱: شهردار مقبول و محبوب

مفهوم شهردار (مدیریت) شهری در تعاریف کل‌نگر از مفهوم صرف اداره امور شهر فراتر می‌رود و با ساختارهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی پیوند می‌یابد. و نقش فعالتری در توسعه شهر پیدا می‌کند. در این نگرش مدیریت شهری مسئولیتی استراتژیک تلقی می‌شود که ضرورتاً با نتایج و پیامدهای عملیاتی نیز همراه است و به همین دلیل تعامل آن با حوزه‌های قدرت، سیاست، اجتماع، اقتصاد شهری اجتناب‌ناپذیر است. مهم‌ترین

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۱۵۷

نمودار ۱. تعداد تکرار کلمه شهر در قرآن کریم

هدف مدیریت شهری را می‌توان در ارتقای شرایط کار و زندگی جمعیت ساکن در قالب افشار و گروه‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی و حفاظت از حقوق شهروندان، تشویق به توسعه اقتصادی و اجتماعی پایدار و حفاظت از محیط‌کالبدی دانست (سعیدنیا، ۱۳۷۹، ص ۴۶).

در قرآن کریم مدیریت شهری اهمیت ویژه‌ای دارد، تا جایی‌که زمانی حضرت موسی (ع) شهر را برای مدت زمانی ترک کرد خداوند برای ایشان جانشینی در شهر قرار داد؛ تا مردم را سازماندهی و از فساد آنان جلوگیری نماید. به استناد این آیه شریفه: «وَوَاعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَّمْنَاهَا بِعَشْرِ فِتْمٍ مِّبْقَاتٍ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَقَالَ مُوسَىٰ لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ»^۴؛ اما باید متذکر شد که قرآن کریم هرکسی را به عنوان مدیر شهر معرفی نمی‌کند، بلکه دانش و آگاهی مدیران و شهرداران شهری نسبت به قوانین و مقررات اسلامی به‌ویژه در بعد مدیریت امور مردم و همچنین آگاهی و دانایی به وظایف محوله در شهر اولین شرط لازم و ضروری شهردار شهر اسلامی است. به استناد این آیه شریفه: «قَالَ اجْعَلْنِي عَلَىٰ خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ»^۵ در تفسیر این آیه آمده است: تعبیر «إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ» دلیل بر اهمیت مدیریت در کنار امانت است، و نشان می‌دهد که پاکی و امانت به تنهایی برای پذیرش یک پست حساس اجتماعی کافی نیست بلکه علاوه بر آن آگاهی و تخصص و مدیریت نیز لازم می‌باشد، چرا که «علیم» را در کنار «حفیظ» قرار داده است (فیضی دکنی، ۱۴۱۷، ج ۳، ص ۱۲۸).

با کنکاش در آیات قرآن کریم برای مدیریت شهر اسلامی توصیه‌ها و روش‌های پیشنهاد شده است از جمله این‌که: در اداره امور شهر با مشارکت مؤمنان و

خردمندان و اهل حل و عقل و نخبگان جامعه اسلامی صورت گیرد.^۶ چنانچه خداوند به پیامبر (ص) دستور داده است پس از فرمان عفو عمومی برای زنده کردن کردن شخصیت آن‌ها و تجدید حیات فکری و روحی مسلمانان با آنان مشورت کند و رأی و نظر آنان را بخواهد طبق این آیه شریفه: «وَاسْتَعْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ»^۷ از دیگر ابتکارات مدیریت شهری در قرآن کریم، پیوند لایه‌های مختلف اجتماعی و طبقات مختلف در شهر اسلامی است. پیوندی همگانی بر مبنای نفی انگیزه‌های قومی و قبیله‌ای و بر مبنای محوریت حق و هم‌کاری اجتماعی شهری شکل گرفت که به فرموده خداوند متعال: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ»^۸؛ علامه طباطبائی در تفسیر این آیه چنین آورده است: همان اندازه‌که برای ایجاد صلح در میان دو برادر نسبی تلاش و کوشش می‌کنید باید در میان مؤمنان متخاصم نیز برای برقراری صلح به طور جدی و قاطع وارد عمل شوید (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۲۲، ص ۱۶۹).

بنابراین مشخص گردید که مدیریت شهری در قرآن کریم مفهومی بسیار فراتر از مفاهیم مادی صرف را شامل می‌گردد و بر مدیریت بهینه کلیه علل و عوامل مادی و معنوی فعالیت شهری در راستای رسیدن به ایده‌آل‌های مادی و معنوی ساکنان دلالت می‌کند.

۲: امنیت عمومی

نگاهی به تاریخ اسلام اهمیت وجود امنیت فردی و اجتماعی را در ابعاد گوناگون بیان می‌کند. از جمله: امنیت در برابر اشرار و امنیت داخلی (امنیت اقلیت‌های مذهبی)، امنیت در برابر ایجاد وحشت و حمله، امنیت شخصی (آزادی و امنیت در امر به معروف و نهی از منکر)، امنیت مسافرو امنیت عرفی و معنوی که هر یک بر کالبد و روح شهرهای دوران اسلامی تاثیر مشخص داشته است.

۴. (اعراف/۱۴۲) «و با موسی، سی شب وعده گذاشتیم و آن را باده شب دیگر تمام کردیم. تا آنکه وقت معین پروردگارش در چهل شب به سر آمد. و موسی [هنگام رفتن به کوه طور] به برادرش هارون گفت: «در میان قوم من جانشینم باش، و [کار آنان را] اصلاح کن، و راه فسادگران را پیروی مکن.»

۵. (یوسف/۵۵) [یوسف] گفت: «مرا بر خزانه‌های این سرزمین بگمار، که من نگهبانی دانا هستم.»

۶. سوره مبارکه شوری آیه ۳۸.

۷. (آل عمران/۱۵۹) «و برایشان آمرزش بخواه، و درکار [ها] با آنان مشورت کن.»

۸. (حجرات/۱۰) «در حقیقت مؤمنان با هم برادرند، پس میان برادرانتان را سازش دهید.»

امنیت آن قدر اهمیت دارد که حضرت ابراهیم (ع) قبل از هر چیزی از خدا برای مکه طلب «امنیت» می‌کند؛ به طوری که این درخواست حضرت ابراهیم (ع) دو مرتبه در قرآن کریم آمده است: «وَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا»^۹ آیت الله مکارم شیرازی در این باره فرموده‌اند: این آیه نشان دهنده اهمیت امنیت است؛ زیرا وی نخست تقاضای امنیت و سپس درخواست مواهب اقتصادی می‌کند و این خود اشاره‌ای است به این حقیقت که تا امنیت در شهر یا کشور حکمفرما نباشد، فراهم کردن یک اقتصاد سالم ممکن نیست (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۰، ص ۳۳۶).

مسئله قابل توجه این است که خداوند متعال نیز به هنگام قسم یاد کردن به شهر (مکه) آن را به صفت امین یاد می‌کند: «وَ هَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ»^{۱۰} الگوی شهرهای اسلامی، شهر مقدس مکه می‌باشد. این شهر در اسلام اهمیت فوق العاده‌ای دارد، از حیوانات و درختان و پرندگان او، تا چه رسد به انسان‌ها، از امنیت خاصی باید در آنجا برخوردار باشند و کسی در آنجا حق تعرض به دیگری را ندارد (حسینی شیرازی، ۱۴۲۴، ج ۳، ص ۱۳۴).

از منظر روایات، امنیت شهری، یکی از بزرگترین و گواراترین نعمت‌های الهی است که همه مردم به آن نیاز دارند و بدون آن، شادی در زندگی بی‌مفهوم است. زندگی برای مردمی که امنیت ندارند لذت‌بخش نیست و معیار ارزش شهر، میزان برخورداری آن از امنیت است، تا جایی که از امام علی (ع) روایت شده: «بدترین جا برای سکونت جایی است که ساکنین در آن امنیت نداشته باشند» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۴۴۷).

به این ترتیب امنیت از نیازهای نخست و خواسته‌های به حق شهر اسلامی به حساب می‌آید؛ چرا که در سایه امنیت، شکوفایی استعدادها و خلاقیت‌ها و رشد و بالندگی تمدن‌ها محقق می‌شود و در فقدان آن نیز تمدن‌ها به زوال می‌گیرند؛ زیرا اگر شهری امن نباشد، هر چند تمام نعمت‌های دنیا در آن جمع شده باشد ولی

باز زمانی که فاقد نعمت امنیت است همه نعمت‌ها را از دست خواهد داد.

۳: زیبا سازی فضایی عمومی

زیبایی اساس آفرینش در همه جهان هستی و مخلوقات آن است. با توجه به تأکید آیات و روایات، اولین وظیفه هر شهرساز، محوریت قرار دادن زیبایی و زیباسازی است. این وظیفه در همه عرصه‌ها از مکان‌یابی شهر گرفته تا جهت شهر، سیمای شهر، ضروری می‌باشد؛ زیرا زیبااندیشی و زیباسازی در سرور، شادابی، طراوت و امنیت تأثیرگذار است. خداوند در قرآن کریم بعضی از مصداق‌های زیبایی را برای شهر، توصیف می‌کند، و می‌فرماید: «وَ أَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَّا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا»^{۱۱} در تفسیر این آیه آمده است: «حداائق جمع حدیقه است که به معنای بستان محدودی است که آن را دیوار محاصره کرده باشد و ذات بهجه، یعنی چیزی که دارای منظره‌ای نیکو است که هر کس آن را ببیند مبتهج و خوشحال می‌گردد» (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۱۵، ص ۵۴۳).

بر این اساس با الگو گرفتن از آیات قرآن کریم، لزوم توجه به زیباسازی فضاهای شهری و نمای ساختمان‌های شهری به خوبی متبادر می‌شود. بر این اساس برای ورود به زندگی زیبای آخرت، باید ابتدا مصادیق آن در این جهان تجلی یابد. دین اسلام قبل از آبادسازی جهان آخرت، این دنیا را آباد می‌کند و دنیا قدم‌گاه و حاشیه بهشت است. شهرها گوشه‌ی کوچکی از قدرت نمایی خداوند متعال در عرصه‌ی زندگی دنیوی هستند، لذا هر چه زیباتر باشند به خدا نزدیک‌ترند. زیبایی، نقش مهمی در ایجاد علاقه و وابستگی به محل زندگی دارد و پر واضح است که وقتی شهروندان به محل زندگی خود علاقه نداشته باشند، در نگهداری آن نیز از خود حساسیتی نشان نمی‌دهند، به عبارت دیگر زیبایی شهر علاوه بر تأثیر آرامش‌بخشی که دارد، شهروندان را تشویق به حفظ و نگهداری شهر نیز می‌کند.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۱۵۹

۹. (بقره/۱۲۶؛ ابراهیم/۳۵) «و [یادکن] هنگامی را که ابراهیم گفت: «پروردگارا، این شهر را ایمن گردان.»

۱۰. (تین/۳) «و سوگند به این شهر ایمن و ایمنی بخش - یعنی مکه»

۱۱. (النمل/۶۰) «و برای شما آبی از آسمان فرود آورد، پس به وسیله آن، باغهای بهجت‌انگیز رویانیدیم. کار شما نبود که درختانش را برویانید.»

۴. سبک معماری دینی

معماری اسلامی برگرفته از زبان قرآن بوده و عمق و غنای تمدن اسلام را با بهره‌گیری از روح معنویت نشان می‌دهد. در معماری اسلامی سعی شده به طور مداوم ذکر خداوند باشد، یا این‌که ذکر خدا را به مردم یادآوری نماید، لذا از کتابت اسماء و صفات الهی سود جستند. این امر به‌گونه‌ای است که اعتقاد به توحید و ایمان به تعالیم اسلام به عنوان اندیشه زیباشناسی دین اسلام در معماری اسلامی تجلی می‌یابد، تا جایی‌که موضوع ذکر را به صورت باطنی در همه‌جای یک شهر اسلامی رعایت کرده و حتی در شهرسازی سعی کرده‌اند، شوارع در جهت قبله و یا عمود بر آن باشد. در این قسمت به معماری عناصر اصلی معماری شهر اسلامی می‌پردازیم:

مسکن: خانه‌سازی در اسلام اهمیت فراوانی دارد که در این مورد موضوعات متنوع و مختلفی مطرح گردیده است. لذا با استناد به آیات قرآن کریم به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم:

۵ مهم‌ترین ویژگی در انتخاب زمین یا خانه آرامش است؛ چراکه زندگی در محل‌های شلوغ و پرسر و صدا، آرامش انسان را برهم می‌زند، و مشکلات فردی و گاه اجتماعی را به همراه دارد. خداوند متعال نیز خانه را محل سکینه و آرامش معرفی می‌کند و می‌فرماید: «وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِّنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا»^{۱۲} این آیه شریفه نشان می‌دهد که مکان‌یابی مسکن در شهر امری حساس است.

۵ از ویژگی‌های دیگری که در سبک معماری مسکن در قرآن به آن توجه شده؛ برای استحکام روابط اجتماعی، تقویت عواطف، احیای روح جمعی و افزایش اقتدار در مقابل دشمنان دستور می‌دهد که خانه‌ها را مقابل هم و به صورت متمرکز بنا نمایند، و از پراکندگی و طفیلی بودن دست بردارند. به استناد این آیه شریفه که می‌فرماید: «وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوَّءَ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً»^{۱۳}

در تفسیر این آیه آمده است: بنی اسرائیل در آن زمان به

صورت گروهی پراکنده، شکست خورده، وابسته و طفیلی، و آلوده و ترسان بودند، نه خانه‌ای از خود داشتند و نه اجتماع و تمرکز، نه برنامه‌سازنده معنوی داشتند و نه شهامت و شجاعت لازم برای یک انقلاب‌کوبنده! لذا موسی و برادرش هارون مأموریت یافتند که برای بازسازی اجتماع بنی اسرائیل مخصوصاً از نظر روحی، خانه‌ها را نزدیک به یکدیگر و مقابل هم بسازند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۸، ص ۳۷۰).

۵ اما در بحث معماری خانه در آموزه‌های اسلامی، توجه شایانی به حیا و پوشیدگی درون خانه شده است؛ به گونه‌ای که خانواده‌ها کم‌تر در دید نامحرم قرار گیرد. معماری اسلامی، همه‌ی فضای منزل را در برابر دیدگان نامحرم قرار نمی‌دهد، و فضاهای خصوصی خانه (هم‌چون آشپزخانه، سرویس‌ها و اتاق‌های استراحت) را که معمولاً خانم‌ها بیش‌تر از آن استفاده می‌کنند، به گونه‌ای طراحی می‌کند که در معرض دید نباشد. همان‌طور که قرآن کریم در خصوص مواجه شدن حضرت ابراهیم (ع) با میهمانان می‌فرماید: «فَرَاغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينًا»^{۱۴} از آیه این مطلب استنباط می‌شود که خانه آن حضرت دارای دو قسمت بیرونی و اندرونی بوده است و قرآن این ویژگی را در سبک مسکن یادآور می‌شود.

از امام صادق (ع) نیز روایت شده است که: مؤمن در سه چیز آسوده است: یکی از آنها خانه‌گسترده‌ای است که از نادیدنی‌های او پرده پوشی کند و حالات ناروا را از دید مردم مصون بدارد (کلینی، ۱۳۶۹، ج ۵، ص ۳۲۷). گسترده‌گی و وسیع بودن خانه با روی آوردن به تجمل و رفاه فرق می‌کند و اسلام خانه‌ای را مورد توجه و تشویق قرار داده که صبقای عاطفه و شور زندگی در آن حاکم باشد و نبض حیات سالم در آن بتپد و زلال محبت در آن جاری باشد، از دیدگاه اهل بیت عصمت و طهارت یکی از چیزهایی که آسایش مسلمان را تأمین می‌کند خانه وسیعی است که ناموس صاحبش و وضع او را از چشم

۱۲. (نحل/ ۸۰) «و خدا برای شما خانه‌هایتان را مایه آرامش قرار داد.»

۱۳. (یونس/ ۸۷) «و به موسی و برادرش وحی کردیم که شما دو تن برای قوم خود در مصر خانه‌هایی ترتیب دهید و سراهایتان را رو به روی هم قرار دهید.»

۱۴. (الذاریات/ ۲۶) «پس آهسته به سوی زنش رفت و گوساله‌ای فربه [و بریان] آورد.»

با تأمل در این آیات، روایات و مشاهده زندگی آنان که در خانه‌های کوچک، تاریک و پرسر و صدا زندگی می‌کنند، ملاحظه می‌گردد که ساکنین این مساکن به لحاظ بهداشتی و سلامتی بدنی و روانی چقدر مشکل دارند و از هوای پاک، نور مناسب و آفتاب که تابش آن ضامن سلامتی است محروم‌اند. همین کاستی‌ها موجب شده که آنان از نظر وضع عمومی، دچار برخی بیماری‌ها و ناگواری‌ها گردند. یکی از پژوهشگران اروپایی به دنبال تحقیقاتی به این نتیجه رسیده است که زیستن در اتاق‌های کوچک و بدون پنجره که کمتر با فضای بیرون و هوای سالم ارتباط دارد، در پیدایش کسالت روحی و افسردگی ساکنین تأثیر می‌گذارد (پاک نژاد، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۱۸۲).

محیط محدود و فضای بسته زمینه را برای تنگ‌اندیشی فراهم می‌کند. بر اساس پژوهش‌های به عمل آمده در یکی از سرزمین‌های اروپایی، رشد فکری و بدنی اطفال با نوع مسکن ارتباط دارد. این بررسی‌ها نشان داده است که مالک یا مستأجر بودن، منطقه محل سکونت و تراکم جمعیت بر جنبه‌های عاطفی و فکری کودکان اثر می‌گذارد. اغلب اطفالی که در خانه‌های محقر و فضاهای کوچک زندگی می‌کنند از بیماری‌های تنفسی رنج می‌برند و زندگی در خانه‌های آپارتمانی در تماس کودکان با افراد هم‌سال مشکل ایجاد می‌نماید (قاسمی جامی، ۱۳۷۴، ص ۲۷ - ۲۶).

امروزه ابعاد کوچک و نوع طراحی آپارتمان‌ها سبب تک‌فرزندی و کوچک شدن خانواده‌ها گردیده. همچنین محدودیت‌های فضایی آپارتمان‌ها سبب ایجاد مشکلات عدیده‌ای در کودکان می‌شود، زیرا نبود فضای کافی برای جست‌وخیز کودکان سبب می‌شود تا آن‌ها نتوانند انرژی‌های نهفته‌ی خود را با بازی و ورزش آزاد کنند و بنابراین دچار بی‌قراری، رفتارهای تخریبی و پرخاشگری می‌شوند. با گذشت زمان، این گونه رفتارها و ساختار شکنی‌ها به داخل جامعه کشیده می‌شوند؛ بنابراین در شهر اسلامی با الگو گرفتن از آموزه‌های قرآنی، به ساخت و معماری خانه‌هایی می‌پردازد؛ که هم جنبه

مردم ببوشاند. همان‌گونه که در اسلام افراد به زیستن در خانه‌های وسیع تشویق گردیده‌اند، زندگی در مساکن تنگ و تاریک در این آیین نیز نکوهش شده است. رسول اکرم (ص) یکی از سه چیزی را که سبب بدبختی آدمی می‌شود، خانه محقری که جای کمی دارد دانسته‌اند (پاینده، ۱۳۶۲، ص ۲۵۴). امام باقر و امام صادق (ع) نیز خانه‌های تنگ و کوچک را مذمت نموده‌اند (کلینی، ۱۳۶۹، ج ۶، ص ۵۲۶؛ ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۱۲۲).

در دنیای امروز با برداشته شدن دیوارهای آشپزخانه، قابل رؤیت بودن اتاق‌ها، برداشته شدن اندرونی و بیرونی، افزایش پنجره‌ها و گشودگی به فضاهای بیرون برخی از تغییراتی است که در آپارتمان نسبت به خانه‌هایی با طراحی اسلامی رخ داده است. اکنون اکثر فضاهای نشیمن‌گاهی آپارتمان‌ها طوری طراحی شده‌اند که در آن‌ها تفکیک خاصی بین فضای مهمان و اهالی خانه وجود ندارد، چون دیگر فضای اندرونی و بیرونی قدیم را نداریم و تمام فضاها عمومی شده‌اند و نوع طراحی آپارتمان‌ها سبب شده است تا همه‌ی افراد حاضر در خانه، اعم از مهمانان و اهالی خانه، دور هم در یک فضا جمع شوند که این امر سبب می‌گردد تا هم حریم‌ها کمرنگ شوند و هم حجب و حیاها از بین بروند. بحث دیگری که در مورد معماری خانه آمده است: آفتاب‌گیر بودن خانه است. در قرآن کریم در خصوص غار کهف آمده است: «وَ تَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقَرُّبُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَ هُمْ فِي فَجْوَةٍ مِّنْهُ»^{۱۵} آیه نشان می‌دهد که جهت‌گیری ابنیه به نحوی که بتواند بهره مناسب را از آفتاب و نور خورشید ببرند، اهمیت دارد. غار اصحاب کهف، به‌گونه‌ای بود که خورشید، صبح‌گاهان به سمت راست آن و عصر به جانب چپ آن می‌تابید. و دهانه غار اصحاب کهف، به سمت جنوب غربی بوده که اندکی از اشعه‌ی آفتاب در آستانه‌ی غرب، به داخل غار می‌تابید. و این غار دارای فضایی وسیع بوده، که بدن اصحاب کهف در غار از تابش مستقیم نور خورشید در امان بودند.

۱۵. (کهف/ ۱۷) «و آفتاب را می‌بینی که چون برمی‌آید، از غارشان به سمت راست مایل است، و چون فرو می‌شود از سمت چپ دامن برمی‌چیند، در حالی که آنان در جایی فراخ از آن [غار قرار گرفته] اند.»

روحي و رواني ساكنان خانه را مد نظر خويش قرار داده و هم سلامت بدني آنان را تضمين مي‌كند و ساكنانش از همه نظر، زندگي مسالمت آميز، با آرامش و آسايشي را مي‌گذرانند.

۵: بهداشت عمومي

يكي از حداقل درخواست‌هايي كه يك شهروند مي‌تواند مدعي به دريافت آن باشد؛ نظافت شهر، كوچه‌ها، خيابان‌ها، مكان‌هاي عمومي و مكان‌هاي دولتي مي‌باشد. اين عنوان يكي از ابتدائي‌ترين نيازهاي انسان براي داشتن يك زندگي سالم، آسوده و مرفه است و حداقل چيزي كه از يك شهر انتظار مي‌رود همين موضوع پاكي‌گي و بهداشت شهري، هم از لحاظ ظاهري و هم از لحاظ معنوي است كه علاوه بر اين كه يكي نياز ابتدائي است يك لزوم پر ارزش و گران بها نيز مي‌باشد؛ زيرا مستقيماً با سلامت و بهداشت مردم جامعه در ارتباط مي‌باشد.

شهر اسلامي، تكيه بر «طيب» شهر پاكي و بهزيستي همراه سالم زيستي سكونتي مادي و هم پاكي روحاني و معنوي شهر اسلامي است. در قرآن براي شهر پاكي و تميز خصوصياتي بيان شده كه يكي از آن‌ها، دارا بودن باغ، بوستان و گلستان است. در نگرش قرآني، شهر سالم شهري است كه از اين مسائل بهره‌مند باشد. در گزارش قرآن درباره شهر قوم سبأ مي‌خوانيم: «لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكِنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَن يَمِينٍ وَ شِمَالٍ كُلُوا مِن رِّزْقِ رَبِّكُمْ وَ اشْكُرُوا لَهُ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَ رَبُّ عَفُورٌ»^{۱۶} مرحوم طبرسي در تفسير اين مي‌فرمايد: اين شهر پاكي‌زده و پربركت، خاكش شيرين از آن همه گونه گياه و درخت بيرون مي‌آيد، زمين شوره و سخت نيست و در آن چيزي از حشرات موزيه و آزاركننده وجود ندارد. تا جايي كه بعضي گويند: مراد از آيه مذكور اين است كه در آبادي آنها پشه و مگس و كيك و عقرب و مار وجود نداشت و اگر غريبي وارد شهرشان مي‌شد و شپش، و ساس در لباسش بود مي‌مرد

(طبرسي، ۱۳۶۰، ج ۲۰، ص ۲۴۳).

در آيات قرآن براي شهر پاكي‌زده، واژه «بلد الطيب» و براي شهر آلوده «بلد الخبيث» و شهر مرده به كار رفته است.^{۱۷} آلودگي يك شهر صرفاً آلودگي محيطي نيست، بلكه مي‌توان آلودگي معنوي نيز باشد. آلودگي‌هاي معنوي مانند شرک، بت پرستي و دوري از اطاعت خداوند نيز مي‌تواند اثرات مشابهي بر جاي گذارد. مانند اين آيه شريفه: «فَأَعْرَضُوا فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَ بَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتِي أُكُلِ خَمْطٍ وَ أُثْلٍ وَ شَيْءٍ مِّن سِدْرٍ قَلِيلٍ»^{۱۸}

در روايات اسلامي پاكي‌گي و نظافت آن چنان مورد توجه قرار گرفته كه آن را جزو ايمان، اعتقاد و باور ديني بر شمرده‌اند، همان طوركه در حديثي از پيامبر (ص) آمده است: «نظافت و تميزي و پاكي جزو ايمان است.» (پابنده، ۱۳۶۳، ص ۳۶۱): يعني بخشي از ايمان ورگني از ارکان آن به شمار مي‌رود و آن چنان با ايمان عجيب و آميخته شده كه گويي از آن غير قابل تفكيك بوده و لذا با بسياري از وظيفات ديني ماگره خورده است. تا جايي كه پيامبر اسلام (ص) شرط ورود به بهشت را پاكي‌گي و دوري از كثافت و ژوليدگي بيان فرموده است: اسلام پاكي‌زده است، شما نيز پاكي‌زده باشيد كه هر كس پاكي‌زده نيست به بهشت نمي‌رود (همان، ص ۲۶۳).

به اين ترتيب شهر اسلامي نظيف و پاكي‌زده است و از چيزهايي كه اسباب تنفر اجتماع مي‌شود، به دور مي‌باشد. نظافت و پاكي از ديد اسلام هم در رشد، سلامت جسمي و مادي شهروندان تاثير فراواني دارد و هم در ارتقاي روحي و معنوي آن‌ها اثرگذار است. شهر اسلامي بستري سالم براي رشد و شكوفايي هر چه بيشتري است. استعدادهاي شهروندان فراهم مي‌آورد؛ زيرا رشد و شكوفايي استعدادهاي جسمي و روحي شهروندان با نظافت، طهارت، بهداشت و تميزي و پاكي‌گي گره خورده است.

۱۶. (سبأ/۱۵) «قطعاً براي [مردم] سبأ در محل سكونتشان نشانه [رحمتي] بود: دو باغستان از راست و چپ [به آنان گفتيم]: [از روزي پروردگارتان بخوريد و او را شكر كنيد. شهري است خوش و خدايي آمرزنده.»

۱۷. براي مطالعه بيش تر به اين آيات مراجعه شود: (فاطر ۹/؛ فرقان/۴۹-۴۸؛ ق/۱۱-۱۰).

۱۸. (سبأ/۱۶) «پس روي گردانيدند، و بر آن سيل [سدا] عرم را روانه كرديم، و دو باغستان آنها را به دو باغ كه ميوه‌هاي تلخ و شوره‌گزو نوعي از گنار تُنك داشت تبديل كرديم.»

یکی دیگر از شاخص‌های بارز شهر اسلامی داشتن روابط اجتماعی و امت واحده است. از جمله اموری که افق زندگی را بر انسان روشن می‌کند و او را از مزایای زندگی اجتماعی برخوردار می‌سازد، این است که وی دگردوستی را و وجه همت خود قرار دهد. خداوند بارها از مفهوم امت واحد سخن گفته است.^{۱۹} و شهر مطلوب خویش را با انگیزه همبستگی «اسلام و ایمان» معرفی می‌کند. تسلیم بودن در مقابل حق و ایمان به مبدأ و معاد، نوع خاصی از پیوند اجتماعی را پدید می‌آورد که از آن به «برادری ایمانی» یاد می‌شود طبق این آیه شریفه: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ»^{۲۰}

این در حالی است که در جاهای که احساس شده به انسجام شهر امکان بروز لطمه وجود دارد به پیامبر (ص) اخطار داده شده در راستای حفظ وفاق ملی و جلوگیری از ظهور شکاف در جامعه شهری دستور به مقابله به مثل داده شده است. مانند آیه شریفه که دستور به ویران کردن مسجد ضرار را صادر فرمودند. «وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ»^{۲۱} مسجد ضرار به منظور ضرر رساندن به مسلمانان و تفرقه انداختن میان مؤمنان ساخته شده بود. شهر اسلامی شهری مسنجم و متحد است. پیامبر اکرم (ص) با انعقاد پیمان نامه عمومی، به سروسامان دادن اجتماعی، تحکیم وحدت اجتماعی و ایجاد نظام شهروندی پرداخت و با پیمان اخوت، مرزهای شهری و قبیله‌ای را تغییر داد و به جای آن مرزهای دینی را نهاد (عبدالجلیل، ۱۳۶۳، ص ۱۲۴-۱۲۳). در مکتب اسلام به ارتباطات و روابط اجتماعی اهمیت فراوانی داده است تا جایی که در شهر اسلامی، تنظیم روابط اجتماعی باعث می‌شود؛ شهر به سمت اهداف و

ارزش‌های مورد انتظار آن هدایت شود، و باعث تقویت وحدت شهری گردد. با توجه به تأکیدهای که در اسلام آمده است؛ با چنین پیوندهای خانوادگی و فامیلی، یک پیوند محکم‌تر و متشکل‌تری را فراهم آورده، تا افراد در برابر مشکلات و فشارهای زندگی، یکدیگر را یاری نمایند؛ زیرا همین همدلی و هم احساسی بین افراد باعث می‌شود، توان مقاومت آنان به حداکثر رسیده و در مواقع بحرانی و ایجاد فشار روانی، کم‌تر دچار از هم پاشیدگی و عدم تعادل شوند و این همان چیزی است که فرهنگ اسلامی آن را دنبال می‌کند.

۷: رفاه عمومی

قرآن راه رسیدن به رفاه عمومی را با تخصیص مالکیت ثروت‌های اصلی و منابع طبیعی به عموم مردم و موظف کردن مسئولان جامعه نسبت به توزیع ثروت‌های بصورت عادلانه و مسئول شمردن آن‌ها در برابر محرومیت محرومان و اسراف مسرفان و جلوگیری از این نابرابری‌ها و تأکید بر کم کردن فاصله بین فقیر و غنی دارد. مؤید این مطلب آیه شریفه ذیل است: «كَيْ لَا يَكُونَ ذُو لَهٍ يَبْتَغِي الْاَغْنِيَاءَ مِنْكُمْ»^{۲۲}

با توجه به اندیشه‌های اسلامی، برای اینکه مردم در رفاه همگانی باشند؛ ضرورتاً شهر اسلامی بر مبنای عدالت می‌باشد؛ تا همه افراد بر حسب استحقاق‌های نامساوی در نظر گرفته شده، و به آن چه مستحق آن هستند به گونه برابر دست یابند. این گونه نگرش زیرساخت حیات اجتماعی و شهری انسان‌هاست. همان‌طور که در قرآن کریم به این امر اشارت دارد: «أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا»^{۲۳} در تفسیر این آیه این چنین آمده است: انسان‌ها همچون ظروف یک‌دستی نیستند که در یک کارخانه ساخته

۱۹. برای آگاهی بیش‌تر به این آیات مراجعه شود: (آل عمران/۱۱۰؛ بقره/۱۳۳؛ نساء/۱؛ مومنون/۵۲)

۲۰. (احزاب/۱۰) «در حقیقت مؤمنان با هم برادرند، پس میان برادران را سازش دهید.»

۲۱. (توبه/۱۰۷) «و آنهایی که مسجدی اختیار کردند که مایه زیان و کفر و پراکندگی میان مؤمنان است، و [نیز] کمینگاهی است برای کسی که قبلاً با خدا و پیامبر او به جنگ برخاسته بود.»

۲۲. (حشر/۷) «تا میان توانگران شما دست به دست نگرند.»

۲۳. (زخرف/۳۲) «آیا آنانند که رحمت پروردگارت را تقسیم می‌کنند؟ ما [وسایل] معاش آنان را در زندگی دنیا میانشان تقسیم کرده‌ایم، و برخی از آنان را از [نظر] درجات، بالاتر از بعضی [دیگر] قرار داده‌ایم تا بعضی [دیگر] را در خدمت گیرند.»

می‌شود، یک شکل، یک نواخت، یک اندازه، و با یک نوع فایده، و اگر چنین بود حتی یک روز هم نمی‌توانستند با هم زندگی کنند؛ بلکه هم مسئولیت و وظیفه و هم آزادی اراده دارند و در عین تفاوت استعدادها و شایستگی‌ها، که این معجون خاصی است که انسانش می‌نامند، و خرده‌گیری‌ها و ایرادها غالباً از عدم شناخت این انسان سرچشمه می‌گیرد. در نتیجه خداوند هیچ انسانی را بر انسانهای دیگر در تمام جهات امتیاز نبخشیده، بلکه جمله رَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ اشاره به امتیازهای مختلفی است که هر گروهی برگروه دیگر دارد، و تسخیر و استخدام هر گروه نسبت به گروه دیگر درست از همین امتیازات سرچشمه می‌گیرد و این عین عدالت و تدبیر و حکمت است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۱، ص ۵۵).

نقش رفاه در ایجاد شهر مناسب زیستن مسلمین و تداوم حیات آن، نقشی بسیار حساس و حیاتی است، رعایت عدل نافی ایجاد قطب‌های شهری بر مبنای درآمد و ثروت مردم و معیارهای مادی است. توزیع عادلانه امکانات شهری و فراهم آوردن امکانات دسترسی متعادل ساکنین به آن‌ها مورد مهم دیگری است که مدعی داشتن آن نشانه‌ی تجلی رفاه در شهر است.

۸: حفظ حدود الله

در شهر اسلامی بین حق و باطل همیشه مرزی تعیین شده و برهم زدن یا برداشتن آن موجب خسارات جبران ناپذیری می‌گردد که حدود و مرز در اجتماع، خانواده و

حتی عبادت لازم و ضروری است، خدشه زدن بر آن گناه و برداشتن یا عدم وضع آن بی‌بند و باری، هرج و مرج و در نتیجه بی‌هدف بودن زندگی را به همراه داشته و برای بقاء، حفظ اجتماع و استواری آن و استمرار زندگی معقول، افراد ناگزیرند برای همدیگر حد و حدودی را تعیین و هرکس تنها مجاز است در حریم خویش فعالیت نماید. خداوند نیز در آیات قرآن کریم به این حدود اشاره می‌کند: «تَلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ»^{۲۴}

حریم دیگران می‌بایست مورد احترام قرار گرفته و تجاوز به حتی به واسطه دید مستقیم در قرآن کریم اکیداً ممنوع شده است؛ به استناد آیه شریفه ذیل: « قُلْ لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ»^{۲۵}

در روایت‌ها نیز به مسئله مرز شناسی در زندگی انسان‌ها تأکید شده است. امام باقر (ع) نیز در این باره می‌فرماید: همه مرزها دارای نشانه و علامت بوده که این قابل تشخیص نیز می‌باشد و هرکس از آن نشانه‌گذاری تجاوز نماید باید بر او حد جاری کرده تا علاوه بر اینکه آن شخص مجدداً مرتکب خلاف نگردد، دیگران نیز عبرت گرفته، و حدود الهی را محترم بشمارند. امام صادق (ع) می‌فرماید: هیچ چیزی نیست مگر آنکه همانند این خانه من حد و مرزی دارد و هر چه در کوچه است جزء همان و هر چه داخل خانه است متعلق به خانه می‌باشد (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲، ص ۱۷۰).

جدول ۲. جمع بندی مبانی نظری تحقیق: ماخذ: یافته‌های تحقیق.

ردیف	شاخص	مستندات قرآنی
۱	شهردار مقبول و محبوب	اعراف/۱۴۲؛ یوسف/۵۵؛ آل عمران/۱۵۹؛ حجرات/۱۰.
۲	امنیت عمومی	بقره/۱۲۶؛ ابراهیم/۳۵؛ تین/۳.
۳	زیباسازی فضای عمومی	نمل/۶۰؛ نحل/۱۶-۱۲.
۴	معماری دینی	نحل/۸۰؛ یونس/۸۷؛ الذاریات/۲۶؛ کهف/۱۷.
۵	بهداشت عمومی	سبأ/۱۵؛ فاطر/۹؛ فرقان/۴۹-۴۸؛ ق/۱۱-۱۰؛ سبأ/۱۶.
۶	انسجام عمومی	آل عمران/۱۱۰؛ بقره/۱۳۳؛ نساء/۱؛ مومنون/۵۲؛ احزاب/۱۰؛ توبه/۱۰۷.
۷	رفاه عمومی	حشر/۷؛ زخرف/۳۲.
۸	حفظ حدود الله	بقره/۲۲۹؛ نور/۳۰.

۲۴. (بقره/۲۲۹) «این است حدود [احکام] الهی پس، از آن تجاوز مکنید. و کسانی که از حدود [احکام] الهی تجاوز کنند، آنان همان ستمکارانند.»

۲۵. (نور/۳۰) «به مردان با ایمان بگو: «دیده فرو نهند و پاکدامنی ورزند.»

جدول ۳. نظرات خبرگان؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

ردیف	شاخص	وزن اختصاص داده شده توسط خبرگان شهرسازی			وزن اختصاص داده شده توسط خبرگان علوم قرآنی		
		خبره ۱	خبره ۲	خبره ۳	خبره ۴	خبره ۵	خبره ۶
۱	شهردار مقبول و محبوب	۱۵	۱۷	۱۶	۱۰	۱۱	۱۳
۲	امنیت عمومی شهر	۱۸	۱۸	۱۶	۱۵	۱۴	۹
۳	زیبایی فضای عمومی شهر	۸	۷	۸	۱۰	۱۴	۱۱
۴	سبک معماری اسلامی	۸	۹	۷	۱۰	۹	۱۴
۵	بهداشت عمومی	۱۵	۱۳	۱۴	۱۵	۱۴	۱۳
۶	انسجام اجتماعی	۵	۵	۶	۱۰	۱۲	۱۲
۷	رفاه عمومی	۱۶	۱۶	۱۷	۱۶	۱۴	۱۳
۸	حفظ حدود الهی	۱۵	۱۵	۱۶	۱۴	۱۴	۱۴

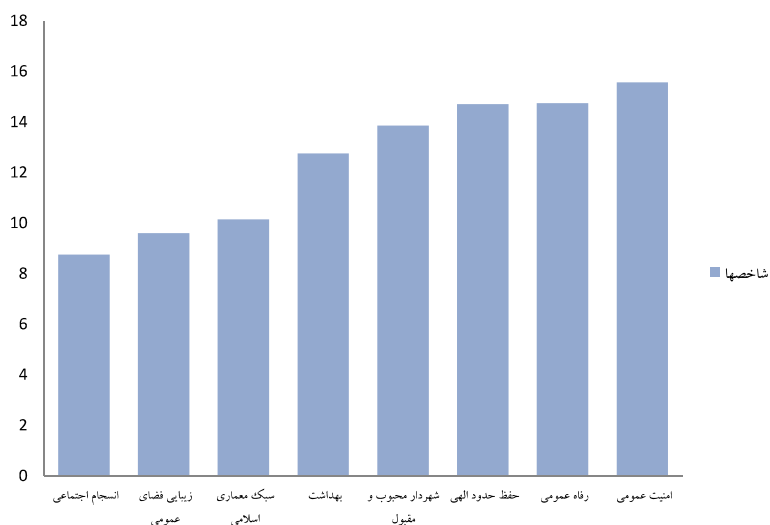
جدول ۴. میانگین نظرات خبرگان و تلفیق نظرات؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

ردیف	شاخص	میانگین نظرات خبرگان شهرسازی	میانگین نظرات خبرگان علوم قرآنی	تلفیق نظرات خبرگان
۱	شهردار مقبول و محبوب	۱۳.۸	۱۰.۸	۱۳.۸۷۵
۲	امنیت عمومی شهر	۱۵.۴۴	۱۳.۳۶	۱۵.۵۷۵
۳	زیبایی فضای عمومی شهر	۹.۸	۹	۹.۶
۴	سبک معماری اسلامی	۱۶.۲	۱۰.۳۲	۱۰.۱۵
۵	بهداشت عمومی	۱۳.۷۶	۱۲.۴۴	۱۲.۷۵
۶	انسجام اجتماعی	۹.۴	۱۴.۹۲	۸.۷۳۵
۷	رفاه عمومی	۱۴.۱۲	۱۴.۱۶	۱۴.۷۵
۸	حفظ حدود الهی	۱۲.۷۶	۱۶.۲	۱۴.۷

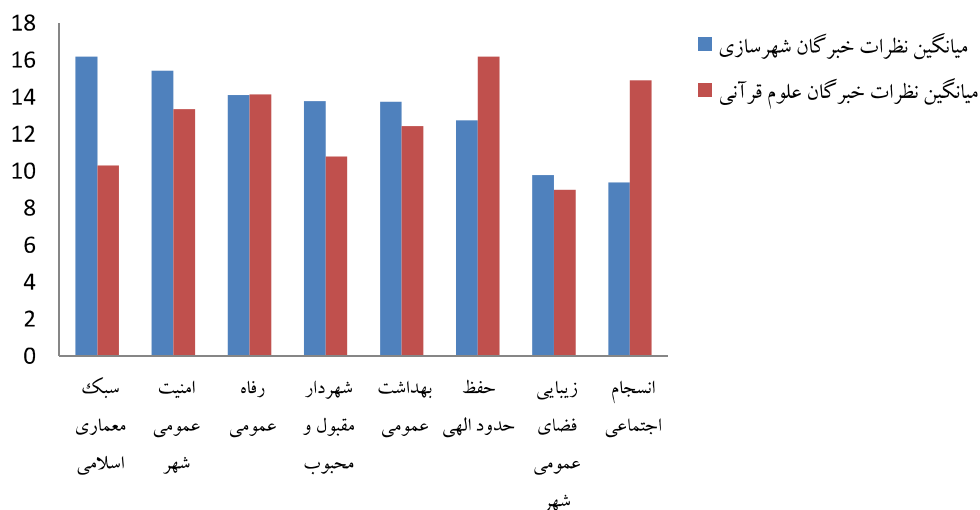
مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۱۶۵

نمودار ۲. وزن شاخصها؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

نمودار ۲. مقایسه نظرات خبرگان شهرسازی و علوم قرآنی؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

در شهر اسلامی به رعایت مرزها، حدود و حقوق شهروندی توجه شایانی شده است، به طوری که شهر اسلامی نمونه بارز زندگی مسالمت آمیز همراه با صلح می باشد. حد و مرزها مشخص و سعی بر این است؛ حرمت‌ها شکسته نشوند و زمانی که افراد به محدوده دیگری تجاوزکنند مجازات می شوند.

حفظ حدود الهی مهم ترین شاخص در شهر اسلامی بود. در حالی که از نظر کارشناسان شهرسازی شاخص های ظاهری و مادی از اهمیت بیشتری برخوردار بودند و از منظر این گروه سبک معماری شهر اسلامی بالاترین امتیاز را کسب نمود. مدل مفهومی ارزیابی شهر اسلامی شکل ۱، بر اساس استخراج شاخص های آن از قرآن کریم و منابع اصیل طرحی گردید سپس با تلفیق نظریات خبرگان شهرسازی و علوم قرآنی این شاخص ها اولویت بندی و رتبه بندی شدند. این مدل می تواند معیار سنجش شهرهای اسلامی قرار گیرد؛ تا اینکه شهرهای اسلامی با استفاده از این مدل ارزیابی شوند و فاصله و تفاوت آن ها را با مدل مفهومی مشخص گردد.

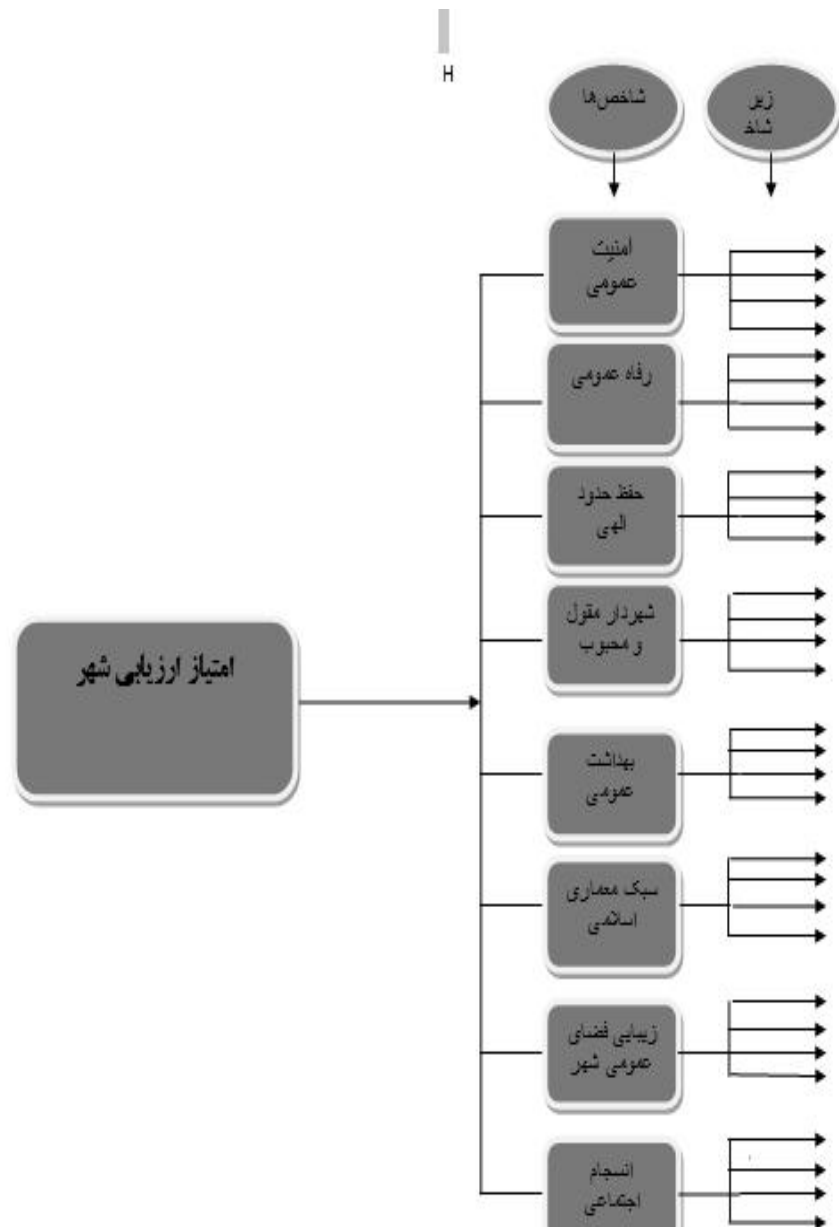
مثال عددی

برای آنکه مدل ملموس تر شود یک مثال عددی فرضی طراحی گردید. فرض نمایید؛ سه شهر را از نظر شاخص های اسلامی قرار است؛ بررسی نموده و امتیاز هر کدام را بدست آورده. فرض شهر ۱، شهر ۲ و شهر ۳، ابتدا بایستی امتیاز هر شهر را در هر شاخص محاسبه گردد. بنابراین فرض میشود برای هر شاخص تعداد مشخصی مولفه یا زیرشاخص توسط خبرگان امر استخراج شده؛ سپس به هر زیرشاخص به شیوه بکار گرفته شده در روش شناسی تحقیق وزنی اختصاص داده

جدول زیر وزن های اختصاصی توسط خبرگان، میانگین نظرات و تلفیق آنان را نشان می دهد:

طبق نتایج بدست آمده از نمودار شماره ۲، اهمیت شاخص ها به ترتیب ذیل است: ۱- امنیت عمومی شهر؛ ۲- رفاه همگانی؛ ۳- حفظ حدود الهی؛ ۴- شهردار مقبول و محبوب؛ ۵- بهداشت عمومی؛ ۶- سبک معماری اسلامی؛ ۷- زیبایی فضای عمومی شهر؛ و ۸- انسجام اجتماعی.

با نگاهی به نمودار شماره ۳، این چنین برداشت شد؛ اگر شاخص ها را به دو دسته شاخص های ظاهری (مانند سبک معماری اسلامی، زیبایی فضای عمومی و غیره) و معنوی (مانند امنیت عمومی، حفظ حدود الهی، رفاه و غیره) تقسیم کرد؛ هر چند اختلاف بین این دو دسته زیاد نیست؛ اما مشاهده گردید که شاخص هایی که جنبه معنوی و نامشهود داشتند از نظر کارشناسان علوم قرآنی وزن بیشتری به خود اختصاص دادند؛ که از نظر ایشان

شکل ۱. مدل مفهومی ارزیابی شهرهای بر اساس شاخص‌های اسلامی؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

شد. حال امتیاز هر شهر در شاخص‌ها بدست می‌آید، فرض شود شهرها در هر یک از شاخص‌ها از نظر کارشناسان امتیازات زیر را بدست آورده‌اند. بر اساس روش‌شناسی تحقیق، ماتریس شکل ۱، به شرح زیر

شاخص‌ها	وزن شاخصها	امتیاز گزینه‌ها
شهر 1	100	0.13873
شهر 2 گزینه‌ها	66 45 53 36 45 36 91	0.1557
شهر 3	25 37 91 26 63 50 37 25	0.864
	30 56 63 59 98 33 63 96	0.0961
		0.1275
		0.0872
		0.1475
		0.147

$$\begin{bmatrix} 100 & 66 & 45 & 53 & 36 & 45 & 36 & 91 \\ 25 & 37 & 91 & 26 & 63 & 50 & 37 & 25 \\ 30 & 56 & 63 & 59 & 98 & 33 & 63 & 96 \end{bmatrix} \times \begin{bmatrix} 0.13873 \\ 0.1557 \\ 0.864 \\ 0.0961 \\ 0.1275 \\ 0.0872 \\ 0.1475 \\ 0.147 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 58 \\ 40 \\ 60 \end{bmatrix}$$

با توجه به اینکه امتیاز کسب شده برای هر شهر عددی بین ۰ تا ۱۰۰ می باشد تا میزان فاصله آن با شهر اسلامی بدست آید. زمانی که به شاخص های رعایت شده در شهر مورد نظر امتیاز داده شده و شاخص ها اولویت بندی گردیدند تفاوت میان اولویت ها شهر مورد نظر با مدل مفهومی قابل مشاهده می شود؛ لذا ضرایب شاخص ها را به صد تقسیم نموده و سپس ضرب شدند. با توجه به امتیازات کسب شده قابل مشاهده است که شهر ۳ رتبه اول را کسب نموده، شهر دوم رتبه سوم و شهر اول رتبه دوم را کسب کرده است و اختلاف هر شهر با شهر ایده آل به ترتیب ۴۲ درصد ۲۰ و ۴۰ می باشد.

نتیجه گیری و جمع بندی

با توجه به آن چه که مطرح گردید؛ در مبانی نظری که از آموزه های اصیل اسلامی استخراج شد: شهر اسلامی در آموزه های اسلامی از همه ی جوانب مادی، ظاهری، معنوی و روانی حائز اهمیت است. با کنکاش در این آموزه ها به حق می توان مدلی نظام مند را از شهر اسلامی ارائه داد. مدل نظام مند شهر اسلامی واجد سبک معماری بوده که در جای جای این شهر از خانه اش گرفته تا کوچه و بازارهایش تجلی خداوند متعال است. ظاهر و معماری تک تک ساختمان ها و بناهایش ذکر خداوند و یکتایی اش را نمودار می کند. این مدل شهر تنها به معنویت شهروندانش توجه نشده است؛ بلکه با استفاده از این سبک، دین محورانه سلامت روانی و جسمانی شهروندان تأمین می گردد. در مقابل شاخص های ظاهری برای نامیدن یک شهر به شهر اسلامی نیاز به شاخص هایی است که لحاظ کردن آن ها در شهرسازی می تواند به این مسئله که شهر هویتی اسلامی داشته یا ندارد، کمک کند. در این نوع هویت است که شهر واجد یک روح جمعی است، فارغ از تک تک ساکنان آن که روح اسلامی و دینی بر آن حاکم می باشد. در این مدل نظام مند شهر اسلامی، حدود و مرزهای آن شناخته شده و هیچ گاه حرمت بین افراد شکسته نمی شود و به حقوق دیگران تجاوز نمی گردد. در عین حال همه ی شهروندان از رفاه نسبی برخوردارند، ثروت و خدمات شهری به صورت عادلانه در بین همه ی

شهروندان توزیع می گردد و شهروندان با آسایش و آرامش به زندگی در آن می پردازند. به این ترتیب شهر اسلامی شهری تنها با گلدسته ها، مناره ها و ظواهر اسلامی نیست؛ بلکه در آموزه های اسلامی به مسائل معنوی و نامشهود نیز توجه دارد.

در نظرسنجی خبرگان مشاهده گردید که اختلاف زیادی بین اهمیت شاخص ها وجود نداشت و هیچ کدام از شاخص ها از نظر خبرگان بی اهمیت یا کم اهمیت نبودند. اما اینکه شاخص هایی که جنبه معنوی و نامشهود داشتند از نظر کارشناسان علوم قرآنی وزن بیشتری کسب نموده و در مقابل از منظر کارشناسان شهرسازی شاخص های ظاهری و مادی از اهمیت بیشتری برخوردار بودند؛ این امر ناشی از تفاوت دیدگاه این دو گروه در حیطه تخصص و دانش آن ها است؛ زیرا جامعه آماری مختص به شهر و منطقه خاصی نبوده که این تفاوت را ناشی از فرهنگ حاکم یک شهر و منطقه ی خاص تلقی کرد؛ چرا که خبرگان از مناطق گوناگون کل کشور ایران انتخاب گردید. اما در کل با تلفیق نظرات این دو گروه مشاهده گردید که شاخص های معنوی و نامشهود از نظر خبرگان بالاترین امتیاز را کسب نمودند که این امر حاکی از این است که همواره شهر اسلامی ابتدا بایستی روحی اسلامی داشته باشد و سپس ظاهری اسلامی. با ترکیب نظرات این دو گروه از طریق وزن دهی مدل متعادلانه شد تا بتوان با استفاده از این معیارها و اوزان شهرها را رتبه بندی نمود و میزان فاصله نسبی آنها را تا شهر اسلامی محاسبه کرد. در پایان نیز یک مثال عددی ذکر گردید تا درک مدل برای مخاطب ملموس تر باشد.

یکی از محدودیت های این پژوهش آن است که زیر شاخص های هر یک از شاخص ها بدست نیامده است و نمی توان تا زمانی که این زیر شاخص ها و اوزان آنها بدست نیامده اند، شهرها را با این مدل ارزیابی نمود. لذا پیشنهاد می گردد در تحقیقات آتی با این موضوع بیشتر به زیر شاخص ها یا مولفه های هر یک از شاخص های اسلامی اشاره شده در تحقیق فوق پرداخته شود تا مدل جامع تری بدست آید، بدین ترتیب با چنین مدلی می توان شهرها را ارزیابی نمود.

منابع و مآخذ

۱. قرآن کریم، مترجم: محمد مهدی فولادوند.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۶۲) الخصال، قم: جامعه مدرسین.
۳. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴) لسان العرب، بیروت: دار صادر.
۴. ایازی، سید علی نقی (۱۳۸۷) تبیین اندیشه اسلامی شهر و شهرنشینی با تأکید بر متون برون دینی، نخستین همایش آرمان شهر اسلامی، اصفهان: دانشگاه اصفهان.
۵. بعلی، فؤاد (۱۳۸۲) جامعه، دولت و شهرنشینی تفکر جامعه شناختی ابن خلدون، مترجم: غلامرضا جمشیدی، تهران: دانشگاه تهران.
۶. پاک نژاد، سیدرضا (۱۳۸۸) اولین دانشگاه و آخرین پیامبر، تهران: انتشارات کتابفروشی، ۱۳۸۸.
۷. پاینده، ابوالقاسم (۱۳۶۲) نهج الفصاحه: مجموعه کلمات قصار حضرت رسول، تهران: جاویدان.
۸. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۶۶) تصنیف غررالحکم و دررالکلم، قم: دفتر تبلیغات.
۹. حسینی شیرازی، سید محمد (۱۴۲۴) تقریب القرآن إلى الأذهان، بیروت: دارالعلوم.
۱۰. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۷۹) خوشه‌های معرفت از بوستان ولایت، تهران: معاونت روابط عمومی تبلیغات ساعس ناجا.
۱۱. داوری اردکانی، رضا (۱۳۸۲) شهر و ساکنانش، مجله نامه فرهنگ، شماره ۴۷.
۱۲. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲) المفردات فی غریب القرآن، بیروت: دارالعلم الدار الشامیه.
۱۳. سیف الدینی، فرانک (۱۳۷۸) روند شهرنشینی مسئله شهرهای بزرگ، نشریه علمی پژوهشی پژوهشهای جغرافیایی، شماره ۳۶.
۱۴. شکرانی، رضا (۱۳۷۸) مهندسی فرهنگ اسلامی در مؤلفه‌ها و ویژگی شهر سازی، نخستین همایش آرمان شهر اسلامی، اصفهان: دانشگاه اصفهان.
۱۵. طالب، مهدی (۱۳۶۸) تأمین اجتماعی، مشهد: آستان قدس رضوی.
۱۶. طباطبائی، محمد حسین (۱۳۷۴) المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه محمدباقر موسوی همدانی، قم: انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین قم.
۱۷. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۷) مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران: انتشارات فراهانی.
۱۸. عبدالجلیل، محمد (۱۳۶۳) تاریخ ادبیات عرب، مترجم: آذرتاش آذرنوش، تهران: امیرکبیر.
۱۹. فیضی دکنی، ابوالفضل (۱۴۱۷) سواطع الالهام فی تفسیر القرآن، قم: دارالمنار.
۲۰. قرشی، علی اکبر (۱۳۷۱) قاموس قرآن، تهران: دار الکتب الإسلامیه.
۲۱. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۹) اصول کافی، جواد مصطفوی، تهران: کتاب فروشی علمیه الاسلامی.
۲۲. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی (۱۴۰۳) بحار الانوار، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۲۳. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴) تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۲۴. نصر، سید حسن (۱۳۸۹) هنر و معنویت، تهران: حکمت در قطع خشتی.
۲۵. نقی زاده، محمد (۱۳۹۰) تأملی در چیستی شهر اسلامی، مجله شهر ایرانی-اسلامی، تهران: پژوهشکده فرهنگ و هنر.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

■ ۱۶۹ ■

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management

شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

■ ۱۷۰ ■